

GERRIT MANNOURY: KERNTHEMA'S

Mireille Kirkels (PhD, EUR)

Voordracht in het colloquium 'From Criticism to Methodology'

3 april 2014

VIJF KERNTHEMA'S

- Ikbegrip
- Relativisme
- Dialectiek
- Monisme
- Taalkritiek

OP ZOEK NAAR DE 'IKHEID'

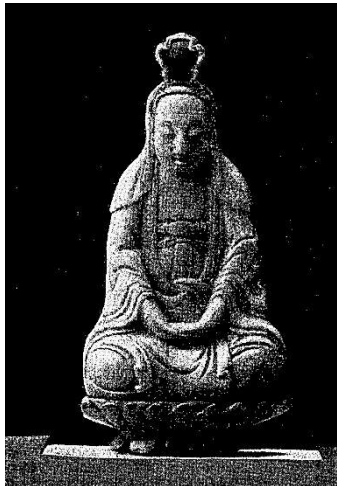
- Van Eeden doet al vroeg onderzoek naar het 'ikbegrip', bijvoorbeeld in zijn artikel (1888) 'Het dubbel-ik'.
- Hij concludeert daar dat het 'ik' bestaat uit het bewuste en het onbewuste. Dit onbewuste heeft een grote invloed op de persoonlijkheid.
- Van Eeden (1897) 'Over Hallucinaties': "Waar ligt de grens tussen objectieve dingen en subjectieve dingen? Waar begint de buitenwereld?"
- "Als er iets subjectieve binnenwereld genoemd kan worden, dan is dat niet ons lichaam."
- Mannoury: Van Eeden doet alsof subjectiviteit een zuiver definieerbaar begrip is en dat de 'ikheid' een wiskundige eenheid is. Dit klopt niet.
- Brief 15 november 1897 Mannoury-Van Eeden.

WAAROM MOEILIK DOEN?

- Mannoury: in het spraakgebruik is het toch duidelijk wie we met 'ik' bedoelen? Je hebt het over jezelf, niet over iemand anders. "Wie bedoelt ge?" Wel: "Wat bedoelt ge?"
- We weten veel over onszelf. Waar we wonen. Hoe we heten. Of we wel of geen komkommers lusten etc.
- Maar: is de 'ikheid' nu een som van al deze eigenschappen? Vormen al deze wetenswaardigheden, één geheel? Eén bewustzijnsinhoud, 'mijn bestaan'? Nee, het 'ik' kan niet worden afgebakend als een mathematische eenheid.
- Er bestaat geen geïsoleerd 'ik', net zomin als er een geïsoleerd 'ding' bestaat. Ik en ding zijn tijdelijke functies van gelijke aard (Ernst Mach, met instemming geciteerd door Mannoury, 1953).
- Brief Mannoury aan Van Eeden: de begrippen 'bestaan' en 'gewaarworden', materie en geest, zijn synoniemen. Ook in 1903.
- Dit idee ziet hij ook terug in de oosterse filosofie.

BOEDDHISME BOEK

- Mannoury's bewerking (1907, 1910 en 1919) van Kerns '*Manual of Indian Buddhism*' (1896). In verband daarmee raadpleegde hij ook andere werken over boeddhistische en Chinese filosofie.
- Hij wist er een en ander vanaf.
- Hij had enkele beeldjes in zijn bezit, de boeddhistische drie-eenheid: Boeddha, Dharma en Sangha. Hij vergelijkt deze beeldjes met de Vader, Zoon en Heilige Geest in het Christendom en de these, antithese en synthese die aan alle dialectische stelsels ten grondslag ligt.

OOSTERSE FILOSOFIE: KERNTHEMA'S

- Het Boeddhisme is tegen dogma's.
- Het is een monistische wereldbeschouwing, d.w.z.:
- Er is geen essentieel verschil tussen ikheid en buitenwereld, geest en stof, god en natuur. Alle afgrenzing van begrippen, maakt tegelijk hun verbinding uit.
 - Als je je bewust wordt van het goede, dan heb je ook kennis van het kwade, etc.
- Dit principe van de 'eenheid van tegendelen' is kenmerkend voor het boeddhisme, maar ook voor het taoïsme.
- De grondtoon van het boeddhisme kan volgens Mannoury worden uitgedrukt met: 'niets is bestendig' (*sarvam anityam*).
- Hij koppelt dit aan het 'alles vloeit, niets beklijft' (*panta rei, oedèn menei*) van Heraclitus.
- Het tegen dogma's zijn en de monistische visie van de 'eenheid van tegendelen' zijn ook grondbeginselen in Mannoury's filosofie.

BOEDDHA EN SOCRATES

- Socrates: door redenering en bezinning kan de waarheid zelf benaderd worden.
- Boeddha: wil een geestestoestand bereiken die boven waarheid of onwaarheid verheven is en waarin alle onderscheid als schijn is erkend (Nirwana).
- “Met den Boeddha vergeleken, moet de grote stoïcijn een star dogmaticus genoemd worden.”
- Het doet denken aan Mannoury's onderscheid tussen absolutisme en relativisme in de wiskunde:
- Absolutisme: ‘de absolutist beschouwt de wiskunde als onomstotelijk en onafhankelijk van het gedachteleven der mensen’ (*Ding-an-sich*).
- Relativisme: ‘de relativist ziet haar als een levensverschijnsel, waarop generlei criterium van waarheid of onwaarheid kan worden toegepast’.

BOEDDHISME IN NEDERLAND

- Oosterse filosofie was in de mode rond 1900, zowel binnen als buiten de wetenschap.
- Buiten-academisch was er sprake van een 'wijsgerige beweging' die van de filosofie een 'levensleer' wilde maken.
- Idealisme was de belangrijkste filosofie. Het had een uitgesproken ideologisch karakter. Men plaatste kritische kanttekeningen bij het vooruitgangsgeloof.
- Tegen deze achtergrond ontstonden er allerlei interesses in stromingen, zoals de theosofie, het spinozisme, oosterse wijsbegeerte en mystiek.
- Ook Brouwer en Van Eeden zijn hier door geïnspireerd.

BROUWER EN VAN EEDEN

- Van Eeden heeft “veel in Indische wijsheid gesnuffeld, al van jongs af aan.” Zijn vader had er veel boeken over (*‘Bhagavad Gita’*).
- Brouwer, die vanaf 1904 ongeveer in Blaricum woonde, leefde volgens vaste leefregels die tot zijn mystieke filosofie behoorden: vegetarisch eten, luchtbaden nemen, regelmatig vasten etc. Dogmatisch en nauwgezet was hij hier niet in.
- Ook nam hij in 1916 deel aan enkele spiritistische seances bij Van Eeden .

TERUG NAAR DE 'IKHEID': VAN EEDEN

- Van Eeden schreef op 17 november 1897 aan Mannoury dat hij subjectiviteit nooit als een zuiver definieerbaar begrip had behandeld.
- De 'ikheid' van de mens had hij nooit als mathematische eenheid opgevat.
- Tevens verwijst hij naar 'De redekunstige grondslag der verstandhouding' (1897), dat kort daarna zou worden gepubliceerd.
- In de RGDV maakt Van Eeden onderscheid tussen de 'persoon' en de 'ikheid'.
- Ikheid: 'dat wat waarneemt'. Het ik is niet hetzelfde als waarneming. Het Ik is absoluut en onveranderlijk. Iedereen erkent de zekerheid van het bestaan van een Ik. Deze zekerheid is echter verkregen zonder waarneming en zonder rede.
- Persoon: de persoonlijke identiteit, die veranderlijk is en onstabiel.
- Van Eedens 'persoon' is dus waar Mannoury op doelde toen hij het had over 'ikheid' (de som van alle eigenschappen).

BROUWERS SOLIPSISME

- Hoe kijkt Brouwer aan tegen het 'ikheidsbegrip'?
- Brouwer neemt een solipsistisch standpunt in.
- Het enig ware voor hem is zijn eigen 'ikheid' van het ogenblik, die omgeven is door een schat van voorstellingen, waarin die 'ikheid' gelooft.
- De vraag of die voorstellingen 'waar' zijn, heeft geen zin. Voor de 'ikheid' bestaan alleen die voorstellingen en als zodanig zijn ze dus reëel.
- Een tweede realiteit, onafhankelijk van de 'ikheid', bestaat niet.
- Voor Brouwer is de wereld het resultaat van zijn voorstellingen (sensaties).

MANNOURY'S RELATIVISME

- Mannoury is het niet eens met de absolutistische visie van Brouwer en Van Eeden op de 'ikheid'.
- Je eigen 'ikheid' kun je niet waarnemen als een scherp bepaalde entiteit: "Hoe meer je in jezelf zoekt, hoe duidelijker het wordt, dat zich niets laat denken dan het vloeiende, het samenhangende, het continue..*panta rei*.."
- Hij volgt Nietzsches idee van de betrekkelijkheid van het 'ikbegrip' en van de wezensgelijkheid van psychische en fysische verschijnselen.
- In deze ideeën van Nietzsche zit een rijkdom van gedachten opgesloten, die voor talloze geslachten van onschatbare waarde zal blijken te zijn.
- Mannoury baseert zijn filosofische kernideeën (monisme, 'ikbegrip', taalkritiek, wilsbegrip, relativisme) vooral op die van Nietzsche, die voor hem "een der pioniers van de relativistische denkvormen der twintigste eeuw" is.

Kants '*Ding-an-Sich*'

- Wat het 'ikbegrip' betreft keert Nietzsche zich tegen het cartesische 'ego' en het Kantiaanse '*Ding-an-sich*'.
- Nietzsche is het eens met Kant dat we niet in staat zijn onbemiddelde kennis van de wereld of het 'ding-op-zichzelf' te verkrijgen.
- Maar Kants onderscheid tussen een noumenale en een fenomenale werkelijkheid, wijst hij af.
- Nietzsche: dit onderscheid heeft geen coherente basis. Kant moet het 'ding-op-zichzelf', dat we niet kunnen kennen, wel veronderstellen in zijn filosofie.
- We hebben geen metafysische wereld nodig. Het idee van het bovennatuurlijke is onbruikbaar, de 'ware' wereld kan worden afgeschaft.
- Daarmee wordt ook de schijnbare wereld, de tegenpool, afgeschaft.

NIETZSCHES PERSPECTIVISME

- Volgens Nietzsche bestaat er geen absolute kennis, onafhankelijk van ons eigen perspectief.
- Al zou er zo'n metafysische wereld bestaan, dan nog kunnen we haar nooit leren kennen.
- "We bekijken alle dingen door ons mensenhoofd en kunnen dit hoofd niet afsnijden." We kunnen geen beroep doen op feiten of criteria, die onafhankelijk zouden zijn van ons perspectief erop.
- "Er zijn geen feiten, slechts interpretaties."
- Onze perspectieven worden bepaald door onze taal, cultuur, geschiedenis en dergelijke. Zelfs in de wetenschap en logica zitten we gevangen in de beperkingen van ons menselijk perspectief op de wereld.
- Ook een schijnbaar context-onafhankelijke uitspraak als 'er zijn acht planeten in ons zonnestelsel', is een uitspraak die gemaakt wordt vanuit een menselijk perspectief en vanuit menselijke perceptie en concepten.

'IKHEID' ALS ILLUSIE

- Ook het concept van een 'ik' als 'individu' is voor Nietzsche een perspectivische illusie.
- Het 'ik' moet niet gezien worden als een eenheid, maar juist als een wordende veelheid. Dit zien we ook bij Mannoury.
- In *'Methodologisches und Philosophisches zur Elementar-Mathematik'* (1909) onderzoekt hij het begrip 'eenheid'. Daar concludeert hij dat we in de buitenwereld en in de binnenwereld geen eenheid, maar slechts veelheid aantreffen.
- "We kunnen zelfs in onszelf niet iets waarnemen dat aan het begrip van eenheid voldoet. Dan moet ook wiskunde, die een product is van onze geest, diezelfde grondeigenschap van onscherpheid en relativiteit hebben.
- "(...) er is geen absolute eenheid, geen absolute ruimte en geen absolute tijd, er is geen Wiskunde."
- Zelfstandige waarheidswaarden zijn onhoudbaar. Ze zijn altijd gekoppeld aan het menselijke perspectief (Mannoury's relativisme).

DE WERKELIJKHEID ONKENBAAR

- Nietzsche: net zoals het 'ik' een 'worden' is, is ook de wereld een 'worden'.
- Er bestaan geen eenheden omdat alles voortdurend in verandering is, aan het worden is.
- Een wordende wereld kan in de strikte zin niet begrepen worden, ze bestaat louter uit illusies.
- We kunnen haar evenmin adequaat beschrijven.
- We proberen de werkelijkheid in een net van woorden te vangen, maar uiteindelijk blijken woorden alles wat we hebben.

MANNOURY OVER TAAI

- Mannoury: bij de pogingen om 'onze gedachten vast te houden', is de taal een handig hulpmiddel. Woordklanken blijven beter in het geheugen hangen, dan gezichts- en gevoelsindrukken.
- Probleem: we vergeten dat taal de werkelijkheid niet kan weergeven: alle bepaaldheid (woorden) is onderworpen aan het principe van betrekkelijkheid (werkelijkheid).
- De menselijke taal is een willekeurig gekozen, kunstmatige indeling van de werkelijkheid in discrete bestanddelen.
- Tot deze willekeurig gekozen discrete bestanddelen rekent Mannoury ook 'mijn gedachteninhoud', 'mijn psyche', 'mijn ikheid' en alleen in betrekking tot dit bestanddeel kan gesproken worden van 'buitenwereld' en 'waargenomen fenomenen'.

NIETZSCHE OVER TAAAL (1/2)

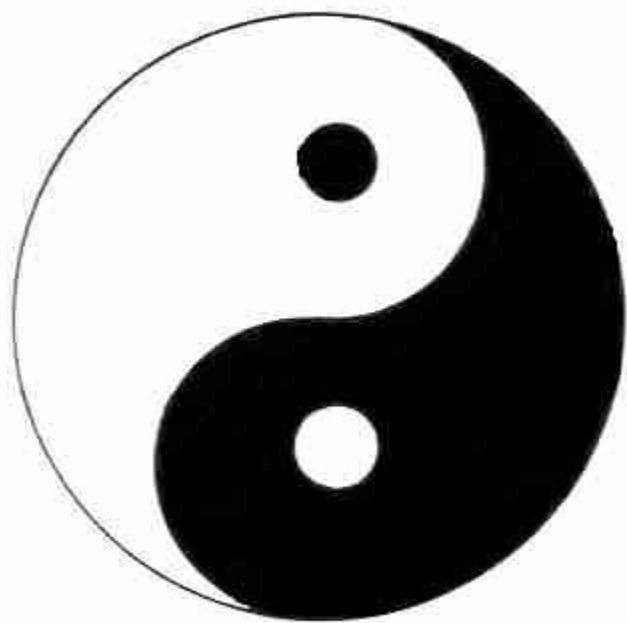
- Voor Nietzsche is taal een conventioneel systeem van geluiden en tekens, gebaseerd op het principe van de metafoor. Van de werkelijkheid maken we een beeld in ons hoofd en vervolgens koppelen we een woord aan dit beeld. De taal schept een geheel eigen wereld voor de mens (ook Van Eeden in RGDV).
- De taal heeft dus niks met de realiteit van doen. Alles is leugen. Maar wat zijn dan waarheden?
- Waarheden zijn conventies van mensen die een leugen als waarheid laten gelden. We zijn het dus eens geworden over bepaalde leugens, die we als waarheden laten gelden. We zijn ons dit echter niet bewust, omdat we waarheden voor werkelijke waarheden houden.
- De mens gelooft aan begrippen en namen alsof het *aeternae veritates* waren.
- We dachten in onze taal kennis van de wereld te bezitten. Maar wat we aan 'kennis' via de taal verwerven is slechts illusie. Meestal vergeten we het illusoire karakter van onze kennis en ook dat we deze illusie zelf gecreëerd hebben.

NIETZSCHE OVER TAAL (2/2)

- Wat wij waarheid noemen is slechts wat wij in de wereld hebben gelegd: identiteit, gelijkheid, continuïteit, onveranderlijkheid.
- Het eeuwige worden hebben wij met onze begrippen ingetoomd, vastgelegd en herkenbaar gemaakt.
- Een ander probleem van taal is dat ze 'ongelijke dingen gelijk maakt'. Taal suggereert een eenheid, waar geen eenheid is. Bijvoorbeeld het woord 'blad'. Nergens ter wereld vind je een blad dat 100 procent op een ander blad lijkt. De taal noemt echter alle bladeren 'blad'.
- Op basis hiervan zegt Nietzsche dat taal geen waarheden weergeven kan. En waarheid die op taal is gebaseerd kan niet als waarheid gelden.
- Mannoury: "de wiskunde is een menselijk maaksel, een menselijk bedenksel, waarin geen andere waarheid ligt, dan die betrekkelijk is tot menselijke taal, bedoeling en samenleving."

TERUG NAAR DE WERKELIJKHEID

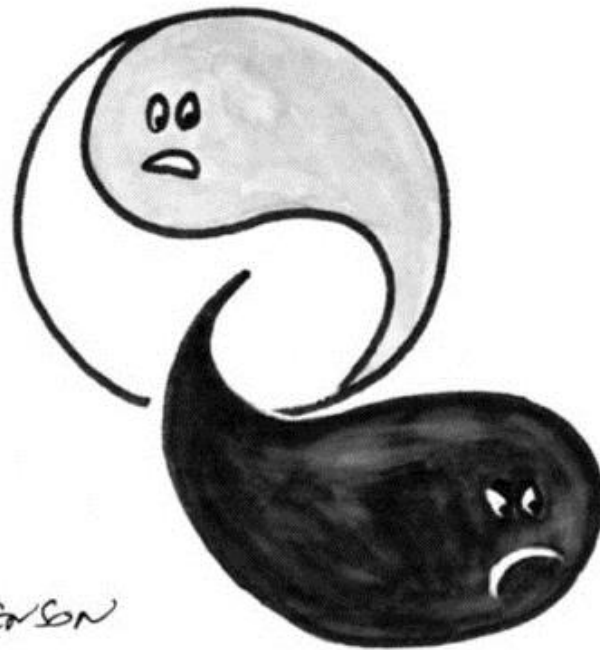
- De werkelijkheid is dus niet stabiel, maar moet begrepen worden als een voortdurend proces van verandering, beweging, wording en leven. Hoe verloopt dit 'worden'?
- Het proces van worden en vergaan kan worden begrepen als het in elkaar overgaan van polariteiten. Eén kracht valt uiteen in twee kwalitatief verschillende, tegengestelde activiteiten, die weer streven naar hereniging.
- Voortdurend splitst een kwaliteit zich in tweeën en scheidt zich in haar tegenstellingen: voortdurend streven deze tegenstellingen weer naar elkaar toe.
- Het volk meent weliswaar iets stars, voltooids, permanents te zien; maar in waarheid is op elk ogenblik licht en donker, bitter en zoet bij elkaar en aan elkaar gehecht, als twee worstelenden van wie nu eens de een dan weer de ander de overhand krijgt.

AFTER BREAK-UP!!!

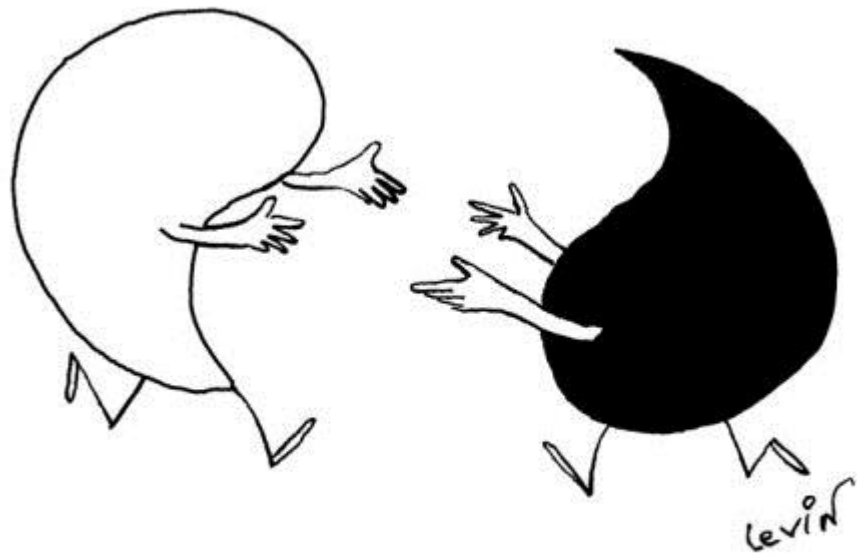
YOU RACIST!!!

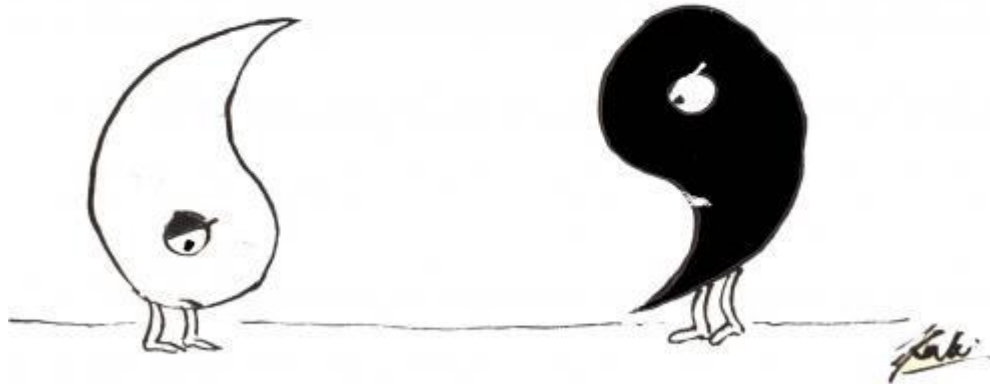
STEVENS

"Oh, come on back, Yin. I was only kidding."

“You’re dumped.”

- Enzovoort...

DIALECTIEK

- Ontwikkeling heeft plaats in het polaire samenspel van tegengestelde krachten. Er bestaat een dialectische verhouding tussen twee polaire tegenstellingen, die samen een eenheid vormen.
- Het met elkaar in verband brengen van twee tegengestelde polen, zien we voortdurend terug in Mannoury's werk. Titels als 'Hegelen of Cijferen', 'Mathesis en Mystiek', 'La question vitale "A" ou "B"'. Maar ook concepten als bepaaldheid en betrekkelijkheid, continu en discreet, absolutisme en relativisme, dogmatisme en dialectiek, wiskundige denkvorm, ik-taal en hij-taal.
- Bij Nietzsche zien we dit tegenover elkaar stellen van twee krachten terug in het apollinische en dionysische, die samen een (wankel) evenwicht vormen.
- Maar denk ook aan Bolland's 'ongescheiden-onderscheiden', de 'eenheid van tegendeelen' (1900), Van Eedens 'lied van schijn en wezen' (1892-1922), Brouwers oer-intuïtie waar 'continu en discreet als onafscheidelijke complementen optreden'.

ZOEKEN NAAR EVENWICHT

- Het denken in tegenstellingen, ‘de eenheid van tegendelen’, vormt de kern van Mannoury’s filosofie. Voor hem bestaan er geen harde tegenstellingen.
- Tegenstellingen zijn slechts gradueel, gaan voortdurend in elkaar over en kunnen dus altijd overbrugd worden.
- Een streven naar evenwicht op allerlei gebieden is dan ook wat hij zich ten doel stelt. We zien dit voortdurend terug in zijn werk en in zijn leven, van begin tot eind.
- Uiteindelijk wil hij dat de mensheid zich als een “organische eenheid zal kunnen gevoelen en gedragen.”
- Mannoury gelooft niet dat volledig evenwicht mogelijk is (geen synthese à la Hegel), omdat tegenstellingen elkaar voortdurend af blijven wisselen.
- Maar ook al kan het niet bereikt worden, hij kan het wel benaderen.

TAALKRITIEK

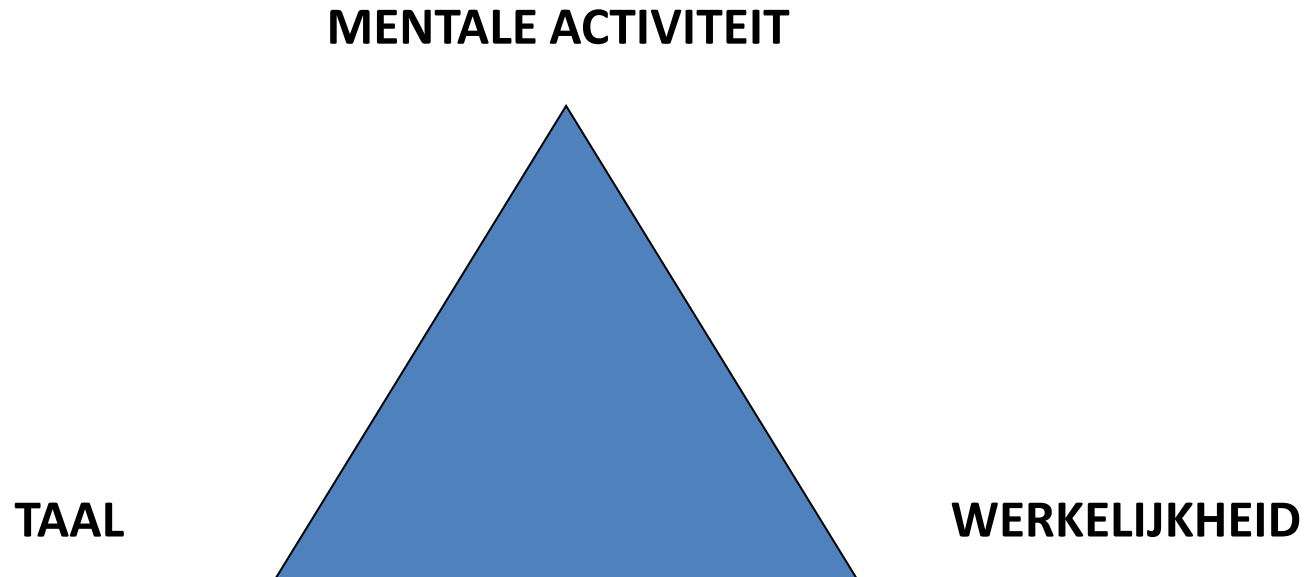
- Middels taalkritiek, *significa*, wil Mannoury de verstandhouding tussen mensen verbeteren, zowel binnen de wetenschap als in het dagelijkse leven. Taal wordt gebruikt om tegenstellingen te overbruggen.
- Wat hij uiteindelijk wil is de “opbouw ener terminologie, die het mogelijk maakt, de duale en polaire tegenstellingen, welke in de omgangstaal zowel als in de meest gebruikelijke wetenschappelijke en wijsgerige formuleringen zijn voorondersteld, tot een gemeenschappelijke grondslag terug te brengen” (1953).
- Mannoury geloofde niet dat alle verschillen op terminologische kwesties zijn terug te voeren, maar *significa* kan zeker bijdragen aan verheldering. Mensen kunnen elkaar beter leren doorzien.
- Van Eeden: mensen kunnen elkaar beter leren begrijpen.
- Brouwer: nooit nog heeft door de taal iemand zijn ziel aan een ander meegedeeld; De taal heeft op zichzelf geen zin. En alle wijsbegeerte, die zó er vastheid in wou brengen, kwam in verlegenheid.

BEGRIPS- EN TAALDUALISME

- Taaldualisme is te overbruggen:
- In de loop der eeuwen heeft het begripsdualisme een stempel gedrukt op het taalgebruik van de mens. Hierdoor is er een 'taaldualisme' ontstaan, dat een nadere beschouwing van het begripsdualisme in de weg staat.
- We spreken eigenlijk twee talen. Gaat het over het subject dan hebben we het over 'willen', 'zich gedragen', 'handelen'.
- Hebben we het over het object dan zeggen we 'moeten', 'zich bewegen', 'ondergaan'.
- In de praktijk gebruiken we beide talen, de psychische ik-taal en de fysische hij-taal, voortdurend door elkaar (mengtaal), bijvoorbeeld: "ik zie de boom vallen". Beide talen laten zich vermengen, maar niet vereenzelvigen. De grenslijn tussen beide talen moeten we niet strikt opvatten.
- Dit taaldualisme zorgt dus voor begripsverwarring en we kunnen er alleen maar vanaf komen als we ons beperken tot het gebruik van óf de ene óf de andere taal.
- En omdat al onze kenobjecten, inclusief het '*Ding-an-sich*' secundair zijn ten opzichte van ons kenvermogen zelf, richt Mannoury zich eerst op de eigen introspectief onderkenbare levensverschijnselen. Vanuit deze psychische taal, wil jij komen tot een fysische taal.

LINGUISTIC TURN

- In de loop van de 20ste eeuw werd taal één van de centrale thema's in de filosofie: *linguistic turn*. De koers wordt bepaald door een sterke belangstelling voor taal en taalgebruik bij het oplossen van wijsgerige problemen. Mannoury gaat hierin mee. Maar ook Brouwer, Van Eeden en de andere signfici.

TWIJFEL AAN OBJECTIVITEIT

- Behalve taal zijn er meer nieuwe wetenschappelijke thema's die een rol gaan spelen rond 1900.
- De periode waarin Mannoury zijn ideeën ontwikkelt is roerig te noemen.
- Verschillende wetenschappers kwamen in die tijd tot baanbrekende inzichten: Freud, Darwin, Lobachevsky en Bolyai, Einstein etc.
- “Het gezag van de wiskundige axioma's in de zin van onbewijsbare, maar niettemin onbetwifelbare waarheden” werd ondermijnd door de nieuwe ontdekkingen in de wiskunde en Mannoury zag dit al vroeg in.
- “De wiskunde berustte op een zeker aantal grondeigenschappen of axioma's, die niemand kon bewijzen, maar die op goed geloof als onomstotelijke waarheden moesten worden aangenomen.”
- Er ontstond algemeen twijfel over het idee van objectiviteit in de wetenschap.
- Dit was een goede voedingsbodem voor een relativistische filosofie.

EPISTEMISCH RELATIVISME

- Mannoury twijfelt aan de objectiviteit van kennis. Sterker nog: die bestaat volgens hem niet.
- Alle kennis komt voort uit en wordt gevormd door specifieke historische en sociale omstandigheden.
- Er zijn geen 'zuivere gegevens' die buiten de taal om beschreven kunnen worden.
- Kennis staat altijd in relatie tot (in die zin moeten we 'relatief' opvatten, niet als scepticisme) het menselijke perspectief, de levensverschijnselen.
- Met deze opvatting behoort Mannoury's relativisme, net als Nietzsches perspectivisme tot het 'epistemisch relativisme'.

